

ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛЬНІ ПРОТЕСТНІ РУХИ З АМЕРИКАНСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ: ВІД FEMEN ДО OCCUPY

ДИСКУСІЯ МІЖ ДЖЕССИКОЮ ЗИХОВИЧ ТА НАТАЛІЄЮ ЧЕРМАЛИХ

Джессика Зихович

Наталія Чермалих

Н.Ч.: Джессико, як ти дізналася про FEMEN? Чи ти пригадуєш свою першу реакцію на діяльність цієї групи?

Д.З.: Я дізналася про FEMEN, читаючи українські інтернет-видання. Група розпочала свою діяльність у 2008 році, я ж мешкала в Україні з 2005 по 2007 роки, тож я вже цікавилася Україною та добре знала український політичний контекст. Потім я побачила репортаж про FEMEN в американській газеті: мене він дуже здивував, оскільки я ніколи не бачила нічого подібного, живучи в Україні. Отже, я почала слідкувати за інформацією про них в американській і українській пресі та згодом дізналася більше. У той час, тобто у 2008-2009 роках, їхня діяльність здавалася мені досить незаваданою, скоріше ігровою, веселою. На сьогоднішній день їхня риторика значно змінилася. Тоді мені здавалося, що їхнє майбутнє – стати

Джессика Зихович – аспірантка факультету слов'янських мов та літератур Мічиганського Університету, співробітниця Центру російських, східноєвропейських та євразійських студій, стипендіатка Інституту досліджень жінок та гендеру Мічиганського Університету. Її статті публікувалися в науковому журналі «Anthropology of East Europe Review» («Вісник Антропології Східної Європи»). Сфера наукових інтересів Д. Зихович – теорія візуальної культури, філософія, гендерний та мистецький активізм в сучасній Україні, декілька розділів майбутньої дисертації Д. Зихович присвячені діяльності групи FEMEN.

чимось на кшталт вуличного театру чи й поп-фігурами, як Верка Сердючка. Я стала говорити про них з іншими дослідницями українського фемінізму та спеціалістками з гендерних студій, які працюють у США, наприклад із Маріан Рубчак, яка написала статтю про особливості феміністичного руху в Україні¹. Загалом я гадаю, що більшість американських дослідниць інтерпретує діяльність FEMEN радше як перформативну, ніж як політичну. Схожий погляд знаходимо і в мейнстрімних медіях: зазвичай, інформацію про FEMEN ілюструють короткими відео-роліками з їхніх акцій, які мають розважальну функцію. Самій суті їхніх перформансів приділяють мало уваги в пресі, що, насправді, дуже впливає на сприйняття діяльності групи поза межами України.

Н.Ч.: Що ти думаєш про FEMEN сьогодні?

Д.З.: Власне, я досі не маю чіткої точки зору, але думаю, що вони мають великий потенціал, оскільки ця група діє тут і зараз, вони дуже сучасні. Сподіваюся, що дехто з них згодом стане більш залученими до активізму. FEMEN – група, що переозначає публічний дискурс щодо прав жінок в Україні, з одного боку, через карнавальний гумор, бурлеск, а з іншого – через окупацію традиційно громадянських просторів: вулиць, площ, університетів тощо. А також через використання оголеного жіночого тіла, яке завжди є зоною політичних суперечок. Стратегія інтернет- та медіаактивізму, до якої вони вдавалися, певним чином резонувала з дискусіями на Заході щодо зростаючих нерівностей у неолібе-

Наталія Чермалих – есеїстка, арт-критикиня, активістка «Феміністичної Офензивної». У 2012 році написала розділ до колективного дослідження «Гендер. Релігія. Націоналізм в Україні» під редакцією Галини Ярманової, в якому йшлося, зокрема, про візуальну політику групи FEMEN.

ральному суспільстві, що проявлялися у блогосфері, але ще не мали матеріальної, «вуличної» репрезентації. У цьому сенсі, оглядаючись, можна сказати, що естетика FEMEN передувала руху Occupy чи демонстраціям Slutwalks (Хода шльондр) у зацікавленості питаннями біополітики та регуляції тіл у певних просторах різними владними режимами. З іншого боку, я бачу, що сьогодні фемени потроху стають селебріті – а це означає, що вони водночас перестають бути активістками в первинному сенсі цього слова. Мабуть, селебріті-активізм також існує, однак у такій ролі вони більше не репрезентують позицію певної меншості, а стають кимось на кшталт політичних лідерок, очолюють рух, який вони самі створили.

Н.Ч.: Якими були твої враження щодо українського чи пострадянського фемінізму, поки ти жила в Україні?

Д.З.: Як на мене, найбільшу різницю між українським та американським фемінізмом я відчувала ще до того, як почала досліджувати діалог між західним та східним фемінізмами. Це було навіть не інтелектуальне, а соціальне відчуття, інтуїція: йдеться про різницю у життях наших бабусь. У США та генерація жінок майже не мала доступу до вищої освіти: вони або не мали на це права, або не мали часу на вищу освіту через родинні обов'язки. Наприклад, обидві мої бабусі здобули тільки шкільну освіту, та це було абсолютно нормальним явищем для тогочасної американської жінки, незалежно від її класової приналежності. Коли я розмовляю з

українками, я розумію, що тут все виглядало не так: я часто чую спогади на кшталт «моя бабуся була вченою-фізикинею, моя – лікаркою, а моя – професоркою». Для США це радше виняток, аніж правило. На мій погляд, ця кар'єрна можливість, що її мали радянські жінки, – велика перевага, яку зараз важко усвідомити. Українки насправді часто-густо мають потужні рольові моделі у власній родині – ми ж, американки, маємо зовсім інший досвід, зокрема родинний.

Н.Ч.: Тож ти вважаєш, що сьогоднішня ситуація щодо гендерних ролей в Україні була якось визначена радянською ситуацією, у тому числі і в позитивному сенсі?

Д.З.: Можливо, це так. Серед молодих українських жінок я відчуваю бажання довести, що вони можуть

му. А що ти думаєш про цю дилему щодо візуальної репрезентації української фемінності?

Н.Ч.: Я б хотіла повернути тобі це запитання. Чи можеш ти уявити, що FEMEN з'явилися б в Америці? Чи може американська феміністка виглядати так, як «феменка»?

Д.З.: Я думаю, що це дуже залежить від інтерпретації їхньої діяльності, оскільки усвідомлення їхніх меседжів зумовлене також і поглядами глядацтва. Я погоджуюся з критикою, яку висувують ряд американських феміністок щодо неперекладності феномену FEMEN як феміністичного в американському контексті. Мабуть, жінка FEMEN іронізує з тих жіночих ролей, які ми бачимо в гламурних журналах – однак розуміння цих перформансів саме як прояву феміністичної іронії, а

я сама не можу підтримувати риторику легітимації насильства, присутню в останніх перформансах FEMEN, присвячених проблемам жінок близького Сходу, зокрема носінню хіджаба, нікаба чи бурки. Я знаю, що FEMEN співпрацювали з мусульманками, і деякі мусульманки підтримують FEMEN, тому не можна цілковито відкидати та заперечувати цей бік їхньої політики. Проте я впевнена, що FEMEN не є політичною групою, відкритою для всіх жінок, які хотіли б залучитися до їхньої діяльності та сприяти змінам в групі.

Н.Ч.: Сьогодні європейські фемініст(к)и та активіст(к)и антирасистського руху критикують FEMEN за їхні різкі висловлювання щодо ісламу. Я певна, що цей напрям критики не оминув і США. Що ти думаєш з цього приводу?

Д.З.: Нещодавно я читала статтю, опубліковану в журналі «The Atlantic»², що називалася «Топлес-джихад: чому FEMEN мають рацію?». В ній ішлося, зокрема, про напружені теледебати між Інною Шевченко та американською активісткою Лайлою Алавою, що вважає себе феміністкою та мусульманкою і не бачить у цьому протиріччя. Інна Шевченко ж дотримується діаметрально протилежної позиції, вважаючи поєднання ісламу та фемінізму «оксимороном» – про що вона різко та зухвало заявила з телеекранів, узагалі не слухаючи аргументів своєї візаві. Автор статті – колумніст «The Atlantic» Джефрі Тейлер стверджує, що причина такої радикальної позиції Інни криється «в її пострадянському походженні. З одного

досягти професійного успіху, як їхні матері чи бабусі, але водночас мати краще, більш яскраве життя, не перенасичене ідеологією, направленою «згори».

Мене особисто цікавить питання, яке також стосується і діяльності групи FEMEN: коли мова заходить про українських жінок, часто згадують про жіночу самооб'єктивіацію. Це ж говорять і про FEMEN: вони представляють себе як об'єкти, тільки в перебільшеній формі, не тільки через відверте сексуальне вбрання, але й через демонстрацію оголених грудей. З іншого боку, зовнішні коди, які експлуатують FEMEN, часто відносять до так званого «гламурного» фемініз-

не прямого висловлювання, доступне лише певному прошарку людей з певним рівнем освіти, з певними культурними референціями. На початку їхньої діяльності я повністю розділяла цю позицію – більше того, мені здавалося, що FEMEN, це нова форма гумору, гротеск, чимось схожий на політику молодіжного часопису «VICE» – це свідомо неполіткоректна, ба навіть анти-політкоректна естетика. Необхідність постійної політичної коректності – це також певною мірою тиранія, особливо в американському контексті. Але на сьогоднішній день моя позиція щодо FEMEN досі не є однозначною. Я зустрічала певну кількість американських феміністок, та й

боку Інна нічого не чула про західну культуру політкоректності, а з іншого боку – завдяки своєму радянському минулому знає, якою загрозливою може бути цензура». Я не можу погодитися з такими означеннями, хоча чую їх усе частіше. На мій погляд, тут ідеться про певну есенціалізацію відмінностей між глобальним «Заходом» з одного боку, й пострадянським та мусульманським «Сходом» з іншого. Особиста позиція Інни Шевченко чи всієї групи FEMEN приписується всім «молодим жінкам з пострадянських територій» з тієї єдиної причини, що «вони не виростили в західній культурі політкоректності». Таке означення FEMEN окреслює нові кордони між

ідентичностями, не дозволяючи вести продуктивний феміністичний діалог. Можливо, в тебе будуть якісь заперечення чи доповнення?

Н.Ч.: Я погоджуюся з усіма твоїми зауваженнями та думаю, що така перспектива є дуже доречною, хоча й незвичною для української аудиторії, українського погляду на FEMEN загалом. Насправді, моя позиція щодо групи FEMEN також дуже змінилася протягом кількох років їхнього існування. Спершу мені, як і тобі, було важко вловити феміністичну складову їхньої діяльності: на сторінках преси йшлося радше про розрізнені перформанси, поєднані одним спільним знаменником – оголеними грудьми з певними слоганами, які реагували на дуже різні політичні ситуації: від діяльності Кабінету Міністрів України до планових відключень води в Києві. Самі активістки також відкрито заперечували свою причетність до феміністичного руху. Їхні перші перформанси ніяк не репрезентували мої політичні погляди, FEMEN не говорило від мого імені – а навпаки, давали досить популістську відповідь на поточні українські політичні події. За формою вони дійсно нагадували політичний вуличний театр і виражали в медіях позицію пересічних українок та українців – такий собі vox populi. Звісно, цим реплікам бракувало критичності та аналітизму, вони не пропонували нічого нового в політиці, лише констатуючи певне коло наявних в Україні проблем, однак новим було те,

що жінки масово протестували, окуповуючи вуличний простір, і їхній голос почули в ЗМІ, про них заговорили. Згодом з їхньої різнобарвної активності виділилося досить чітке коло гендерних тем: протидія проституції, насильству над жінками, секс-туризму та сексуальним домаганням на вулиці. Гадаю, саме в цей момент на їхню діяльність звернули увагу феміністки та гендерні дослідниці, на сторінках української преси розпочалася дискусія. У той самий час зарубіжні медіа вітали появу «яскравого українського фемінізму», що як ми бачимо сьогодні, кінаць-кінцем, вплинуло і на самих учасниць руху. Вони нарешті розпочали відкрито позиціонувати себе як феміністок – і ця політична еволюція видається мені цікавою, хоча багато

українських феміністок вважають що це fake-feminism, фальшивий фемінізм.

Д.З.: Мене також цікавить питання відмінностей, які аудиторія накладає на розуміння діяльності групи. Дійсно цікаво спостерігати, як FEMEN долає кордони – не тільки географічні, але й уявні, вигадані межі: культурні, національні. Я знаю, що деякі учасниці групи не можуть подорожувати до Росії, деяких з них затримували в певних країнах і вони не могли їх полишити. Також, аналізуючи їхню діяльність, я дійшла висновку, що те, як вони презентують себе українській аудиторії, дуже відрізняється від їхньої позиції на Заході. Водночас, останнім часом починають з'являтися особи, групи та рухи, які використовують стилістику FEMEN – у контр-протестах, у

FEMEN завжди намагаються бути в епіцентрі подій, що скеровує їх до певних територій, водночас проявляючи й приховане гендероване значення цих просторів. Так, Хрещатик – це не тільки центральна та найдорожча вулиця Києва, але й точка відліку сексуального туризму в Києві з одного боку, а з іншого – простір реальних знайомств між українськими чоловіками та жінками. Подібне спостерігаємо і з Pussy Riot: до їхнього перформансу в Храмі Христа Спасителя мало хто знав про те, що на церковному амвоні не можна знаходитися жінкам. Звісно, для FEMEN це радше інтуїтивний, ніж інтелектуальний вибір. Однак, незважаючи на всі політичні розбіжності, мені цікаво аналізувати їхнє візуальне мислення, візуальну політичну риторіку, що

протестах на підтримку FEMEN чи й у зовсім інших сферах. Після випадку з ув'язненням Pussy Riot навіть Мадонна використала стиль FEMEN, написавши на оголеній спині чорним Free Pussy Riot! Їм вдалося «запатентувати» цей стиль низового активізму, а потім цей «патент» вийшов з-під їхнього контролю та розійшовся світом, як такий собі «плаваючий означник». Мене цікавить також питання використання FEMEN символіки певного простору, певної території. Адже інтернет – це водночас і «універсальний простір», і «анти-простір», тоді як такі місцини, як Майдан чи Хрещатик, де феміністки найчастіше проводять свої перформанси в Києві, мають в контексті української політики реальне значення.

Н.Ч.: Я гадаю, що це дуже точне спостереження з твого боку: дійсно,

різко відрізняється від класичного розуміння політики як вербалізованого ідеологічного конструкту.

Д.З.: Чи відбулися якісь зміни у цій мові протягом останніх років?

Н.Ч.: Власне, феміністки ніколи не переставали реагувати на поточні політичні події (востаннє в Україні – з приводу ув'язнення Тимошенко). На мій погляд, їхні політичні погляди досі «віддають» популізмом, як на рівні форми, так і на рівні змісту – про це я писала в своєму розділі дослідження «Гендер. Релігія. Націоналізм», опублікованому в 2012 році. Останнім часом однією з центральних і найбільш полемічних тем їхньої діяльності став радикальний анти-клерикалізм. На теренах колишнього СРСР феміністки протестували проти РПЦ та клерикалізації влади,

а починаючи з 2012 року, коли центром їхньої діяльності став Париж, – і проти політики Ватикану та особливо активно проти становища жінок у мусульманських суспільствах.

Д.3.: Мене особисто вразило те, що Pussy Riot виступили проти жесту солідарності від FEMEN. Гадаю, на Заході це здивувало багатьох людей. Як ти думаєш, чому так сталося?

Н.Ч.: Окрім персональних та медійних причин, питань «внутрішньої» конкуренції, я гадаю, що корінна відмінність між Pussy Riot та FEMEN полягає у їхніх різних стратегіях щодо спротиву клерикалізації влади. Піс-

протесту, і в цьому сенсі результати діяльності цієї групи досі невидимі в Україні, що це лише початок. У цьому сенсі це трохи нагадує мені ідеологію глобального руху Оскуру.

Я хотіла спитати тебе, чи з появою FEMEN бути українською феміністкою стало важче, з огляду на те, що їхні постані надзвичайно медіалізовані?

Н.Ч.: Це складне запитання, оскільки бути феміністкою в Україні важко в будь-якому разі; думаю, сьогодні активістки FEMEN самі це відчують і медіалізованість та певний ореол слави аж ніяк не захищає їх від потоку мізогінії, ненависті та презирства

Джессико, я знаю, що як активістка ти маєш відношення до американського руху Оскуру. Чи не пробувала ти проводити паралелі між Оскурою та FEMEN?

Д.3.: На Заході багато хто критикує рух Оскуру за відсутність однієї чіткої та ясної політичної мети. Водночас риторика найперших вуличних протестів Оскуру, що відбулися восени 2011 року напередодні переобрання Б. Обами, стала важливим свідченням про активну політичну ангажованість та класову свідомість молодих американців та американонок. До речі, на останніх виборах явка молоді стала рекордною за багато років. Можливо, ще важливішим є відчуття більшої солідарності щодо контролю та захисту державних ресурсів, яка вийшла за рамки лише лівої політики та навіть переформулювала ідеологічне мислення щодо класової структури і рівності в Америці. Як і FEMEN, рух Оскуру критикували за те, що вони не включають всіх громадян, оскільки є здебільшого рухом молоді з досить високим рівнем освіти. Але не варто забувати, що Оскуру – це інтелектуальний рух, що повернув інтелекцію, її цінності та погляди на сторінки звичайних американських ЗМІ, дозволяючи читачській аудиторії критично осмислити засоби масової інформації

ля перформансу в Храмі Христа Спасителя Pussy Riot частково вибудували лінію свого захисту на тому факті, що деякі з учасниць позиціонують себе як християнок. Тоді як FEMEN вважають себе атеїстками та виступають саме з цих позицій. Хоча зв'язок між візуальними стратегіями цих двох груп є, на мій погляд, досить очевидним. Гадаю, без FEMEN не було б і Pussy Riot.

Д.3.: Це дійсно так. Сьогодні FEMEN стали такими собі глобальними провокаторками: хай там як, їхні перформанси змушують людей об'єднуватися довкола певних тематик, дискутувати з приводу фемінізму. Вони породжують певне інтелектуальне поле довкола феміністичних питань, яке інакше могло б і не виникнути в медіях. Якось у Анни Гуцол спитали, чи може вона собі уявити, що FEMEN колись перейде до справжнього насильства в своїх протестних акціях – вона сказала, що ні. Що FEMEN – це група ненасильницького політичного

з боку консервативної, ба навіть і ліберальної, частини суспільства. З іншого боку, я розумію, що на сучасній малій світу Україна – це віддалена, провінційна територія з дуже невеликим фінансовим та культурним капіталом і тяжким постколоніальним самоусвідомленням. Широка популярність феміністичної низової групи, якою б контроверсійною не була їхня діяльність, – цей феномен сам по собі безпрецедентний. А тому часто доводиться пояснювати, що в Україні також існують різні фемінізми, й особисто мене не ображає те, що за кордоном питання FEMEN обов'язково виринває одним із перших. Навпаки, часто аналіз діяльності групи FEMEN, навіть критичний – дозволяє розпочати діалог про поступ фемінізму на пострадянському просторі, про його історичну та соціальну зумовленість, його характерні риси. За можливість репліки у цьому діалозі українські феміністки можуть подякувати FEMEN.

як сферу влади, як владний апарат. Можливо, FEMEN відкрила аналогічні процеси в українському публічному дискурсі щодо фемінізму. Я гадаю, що сьогодні ми мусимо критично все осмислити та дати собі відповідь на запитання: чому медії майже завжди вдаються до образів, створених FEMEN та Оскурою, щоб описати рух «молодих» та «незгодних»? Чому саме вони є найбільш видимими? Яким чином інтернет може покращити, але також і знизити якість дебатів навколо потенціальних політичних процесів? Усі ці питання постають сьогодні перед глобальним протестним рухом, і відповіді на них є важливими, але неочевидними – як у США, так і в Україні.

Я

1. Rubchak M. Seeing Pink: Searching for Gender Justice Through Opposition in Ukraine / *European Journal of Women's Studies*. – 2001. – vol 8/1. – pp. 149-160.
2. The Atlantic (Jeffrey Taylor, *The Atlantic*, May 1, 2013. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/05/topless-jihad-why-femen-is-right/275471/>